

Bralni pogovori s starejšimi kot oblika učenja, pripovedovanja in povezovanja – priložnost in izziv

Ana Vogrinčič Čepič

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

ana.vogrinciccepic@ff.uni-lj.si

Prispevek obravnava vlogo branja in knjig pri starejših, pri čemer se osredotoča predvsem na pomen pogovarjanja o branju kot možnem izhodišču za narativno učenje in medsebojno povezovanje. Izhaja iz izsledkov avtoričinih bralnih intervjujev s starejšimi in jih skuša osmisliti tako, da lahko koristijo pri praktični izpeljavi bralnih druženj pa tudi izobraževalnih delavnic. V nadaljevanju predstavi ugotovitve informativne raziskave o delovanju bralnih skupin po slovenskih domovih za starejše in ob upoštevanju domačih ter tujih dobrih praks opiše nekaj konkretnih primerov skupinske bralne interakcije, zlasti metodo t. i. »skupnega branja«. Sklepni del naslavlja izvedbene izzive takšnih srečanj, zlasti kar se tiče vključevanja različnih profilov. Izkaže se namreč, da so sodelujoči precej homogena skupina, ki jo povezujejo izobrazba, razredna pripadnost, finančno stanje pa tudi spol, in ti družbeni parametri so tudi tisti, ki determinirajo načine preživljanja prostega časa ne glede na starost. Tudi zato mora biti skrb za inkluzivno dobrobit starejših v resnici vedno skrb za blaginjo vseh generacij.

Ključne besede: starejši, bralni pogovor, bralne skupine, narativno učenje, problem kontinuitete

Uvod

Moje zanimanje za raziskovanje starejših se je povsem spontano razvilo iz moje primarne teme preučevanja, ki zadeva branje oz. bralne prakse. Na pogovore o svojih bralnih navadah, ki sem jih organizirala v Vodnikovi domačiji, so namreč – sploh na začetku – vztrajno prihajali zgolj in samo starejši bralci, upokojenci oz. – kar je pomenljivo – upokojenke. Tako sem imela priložnost spoznati ne le moč knjig in branja v t. i. tretjem življenjskem obdobju, pač pa dobiti tudi vpogled v to, kako se posameznikovo branje skozi čas spreminja in kako veliko o nas povedo izbor čtiva ter način branja in govorjenja o prebrnem. Refleksija o našem branju je tako izjemno bogat vir spoznanj in ponuja pravi poligon učenja. Vse to mi je ponudilo dobro izhodišče za premislek o možnih rabah branja v kontekstu starosti oz. staranja, in sicer tako na ravni

individualne kot kolektivne prakse. O dokazano pozitivnih učinkih branja na mentalno kondicijo in psihofizično blagostanje starejših je bilo sicer napisanega že precej (Bavishi, Slade in Levy 2016; Jacobs 2017; Oatley 2016; Wilson idr. 2013),¹ sama pa bi rada osvetlila njegov potencial za povezovalno in skupnostno doživetje, osebno opolnomočenje in učenje. Razmislek o branju bo potekal skozi opis pogovorov v Vodnikovi domačiji, bralnih praks v domovih starejših občanov in v navezavi na nastajajoči program t. i. Bralno-literarne pogovarjalnice v sklopu Modre fakultete.

Bralni intervjuji

Od aprila 2018 do pomladi 2022 sem v okviru programa Vodnikove domačije – hiše branja, pisanja in pripovedovanja izpeljala 37 polstrukturiranih individualnih intervjujev na temo branja. Gre za obliko fenomenološkega raziskovanja z namenom preučiti subjektivne, »živete« izkušnje posameznih sogoovornikov, v tem primeru njihovih bralnih življenj, navad, doživetij in s knjigo povezanih ritualov. Branje v pomenu osebne prakse je kot študijsko temo v zadnjih desetletjih 20. stoletja »naplavila« zgodovina knjige, predvsem v kombinaciji z antropologijo vsakdanjega življenja, dodatni interes zanjo pa je vzbudila transformacija knjižnih nosilcev v zaslonske naprave. V tej luči so t. i. bralni intervjuji ena od najustrežnejših kvalitativnih raziskovalnih pristopov. Z njimi sem želela »v živo« zbrati gradivo za analizo sodobnega branja kot vedènja, ki ima – ob kognitivni – tudi svojo materialno, telesno in emocionalno dimenzijo, je fizično umeščeno v čas in prostor ter se udejanja v ritualih različnih stilov, ki se spreminjajo glede na življenjske okoliščine. Te seveda pomembno vplivajo tudi na naše bralno doživljanje.

Pogovore, ki so se osredotočali na branje za užitek in prosti čas, sem vodila približno enkrat ali dvakrat na mesec, izmenjaje v dopoldanskem in popoldanskem terminu. Do pomladi 2020 so potekali v prostorih domačije, praviloma v t. i. sobi za pisanje, in trajali od ene do dve uri, ob nastopu epidemije pa smo se preselili na splet in se pogovarjali preko Zooma. Posnete intervjuje sem transkribirala, osebne podatke (starost, izobrazba, poklic) pa anonimizirala.

Vabilo za sodelovanje pri pogovorih je bilo sprva tedensko, kasneje pa vsaj enkrat mesečno objavljeno v programskem novičniku Vodnikove domačije

¹ Raziskave poudarjajo dobrodejne učinke branja (še posebej knjig), kot so: večja kognitivna kondicija, manj stresa, krepitev spomina, kakovostnejši spanec, spretnejše socialne veščine, višja inteligenca, večja empatija, boljše analitično razmišljanje, ostrejša koncentracija, daljše življenje.

oz. na njihovem Facebooku in poslano na listo prejemnikov. Izrecno je naslavljalo bralce vseh vrst, mlade in stare, take, ki berejo ves čas ali pa samo občasno, pa še to, recimo, izključno stripe. Ampak moji prvi sogovorniki, pa tudi večina kasnejših, torej tisti, ki so se očitno počutili najbolj nagovorjeni, so bili vsi po vrsti zelo vnete starejše bralke klasičnih kodeksov. Od aprila do novembra 2018 so prihajale same gospe. Če se ne bi izrecno potrudila privabiti bolj raznolike publike, bi začetni vzorec verjetno vztrajal še dlje. Kljub temu je bilo od vsega skupaj 37 sogovornikov kar 33 žensk (in samo štirje moški), od tega tretjina – tj. 11 – starejših od 62 let.² Čeprav je bilo ta scenarij mogoče pričakovati – po raziskavah sodeč ženske pri nas in v tujini dokazano berejo več kot moški, poleg tega pa je delež bralcev (torej posebej bralk) najvišji prav v starostni skupini nad 65 let (gl. Rupar idr. (2019), Kovač idr. (2014) pa tudi spletno stran Statista³)⁴ –, me je intenzivnost te potrditve vsaj sprva vseeno presenetila.

Devet od 11 gospa, katerih odgovori oz. pripovedi predstavljajo osnovo za moje izsledke, je bilo že upokojenih, dve pa sta imeli zaradi predčasne izgube dela formalno sicer še status brezposelnih oseb, vendar sta bili tik pred upokojitvijo in tudi po življenjskem slogu najbližje tej skupini. Kljub temu je bilo pet upokojenk mlajših od 65 let, kar jih strogo gledano sicer še ne umešča med starejše, jih pa vsekakor lahko utemeljeno uvrstimo v t. i. tretje življenjsko obdobje, kot mehkeje in številčno nedefinirano imenujemo čas po aktivni zaposlitvi.

V razumevanju starosti pritrjujem razmisleku antropologov Pauline Garvey in Daniela Millerja, ki ugotavljata (2021, 36–37), da po načelu kronološke starosti ne moremo jasno določiti, kdaj je kdo že ali še ni star, saj se ljudje večinoma ne počutijo stare, dokler se ne soočijo z neko obliko lastne (telesne) šibkosti (angl. *frailty*). »Tradicionalno pojmovanje starosti je v zatonu, nadomestila ga je šibkost« (str. 206). Ravno zato upokojitev predstavlja veliko izrazitejši prehod (ali celo prelom) v novo vsakdanjost kot kakršna koli starostna številka, predvsem s tem, ko ponudi več časa v »samoupravljanje« (str. 31).

² Zakaj med starejše nisem uvrstila samo tistih nad 65 let, kot jih zavaja uradna statistika, pojasnujem v nadaljevanju (gl. zavihek Število in sestava prebivalstva na strani SURS (Statistični urad Republike Slovenije, b. l.), ki navaja tri starostne skupine: od 0 do 14 let, od 15 do 64 let ter od 65 let dalje).

³ Na naslovu <https://www.statista.com/search/?q=gender+reading&Search=&qKat=search&newSearch=true&p=1>.

⁴ Sodeč po raziskavi *Knjiga in bralec VI* je bilo leta 2019 med ženskami 79 % in med moškimi 57 %, takih, ki berejo. Razmerje potrjuje tudi spolski razrez nebralcev (40 % žensk proti 60 % moških). Poleg tega je v starostni skupini nad 65 let takih, ki ne berejo, le slabih 25 %. Podobna so razmerja tudi za pretekla leta (Rupar idr. 2019).

Povprečna starost mojih 11 sogovornic je bila 65,3 leta, najstarejša je imela 81 let, najmlajša pa 62. V nadaljevanju bom poskusila povzeti vse tisto, kar je v njihovem občutenju branja izstopilo kot skupno, in iz tega izvajala nadaljnjo analizo.

Prepoznavno ponavljajoča se tema je gotovo razkošje časa, zaradi česar lahko »moje« bralke berejo več kot kdaj prej in z manj slabe vesti, in to ne glede na to, da so bili pri večini njihovi poklici tako ali drugače povezani z branjem. Odvezanost od neposrednih delovnih obveznosti in – razen v dveh primerih – tudi od dnevne skrbi za družinske člane omogoča veliko intenzivnejše druženje s knjigami. Kljub temu iz navade – iz časov, ko si niso mogle ali dovolile privoščiti miru s knjigo – vse po vrsti in ne glede na količino dnevnega branja največkrat še vedno berejo zvečer (ali vsaj *tudi* zvečer), pred spanjem, kot da je to tisto edino ustrezno branje. Ta ritual je del priprave na spanje in predstavlja pravo nujo. Tudi to, da berejo leže, je praviloma rezervirano za čas pred spanjem. Dnevni podaljšek s knjigo v postelji je sprejemljiv le izjemoma, denimo ob deževnem vikendu, ki daje odvezo, sicer pa ne. Marsikateri sogovornici se še vedno zdi, da si morajo poležavanje s knjigo nekako »zaslužiti«.

O tem, kako zelo je lahko to občutenje pogojeno z družbenimi pričakovanji in normami, sogovornice med pogovorom sicer niso razmišljale, a Helen Taylor, ki je več let raziskovala žensko branje leposlovja, ugotavlja, da je »branje zvečer oz. pred spanjem prepoznavno utemeljeno s tem, da je to čas odvezanosti od dnevnih obveznosti in opravil« (Taylor 2019, 21), kot da je vse ostalo nekakšna transgresija spodobnosti, krivdo ali slabo vest vzbujajoča praksa, ki jo je bolje zatreti ne glede na spremembo življenjskih okoliščin oz. ritma. Če mlajše sogovornice svoje bralne navade neposredno vežejo na omejene možnosti, ki jih dopuščajo njihovi urniki, starejše, kljub temu, da deklarirano uživajo v večjem razkošju časa, *de facto* še vedno živijo dediščino preteklih omejitev.

Bolj kot v bralnih ritualih se nekakšna sproščenost tretjega življenjskega obdobja kaže v večji svobodi pri izboru čtiva in manjši obremenjenosti s tem, kaj je treba brati in kdaj se sme nad knjigo tudi obupati. Gospe imajo formiran okus in lažje kot prej sledijo svojim preferencam. Večinoma berejo leposlovje vseh vrst, med priljubljenimi žanri so kriminalke, pred spanjem imajo rade poezijo in pogosto se vračajo k že prebranim knjigam, neredko tudi tistim iz otroštva, celo k pravljicam. Mnoge sogovornice so v svojih pripovedovanjih omenjale naslove iz otroštva in opisovale zgodnje izkušnje doživljanja knjig. Kot ugotavlja Helen Taylor, od vseh bralnih obdobjev v naših življenjih tisto v otroštvu velja za najintenzivnejše. Kasneje te podobe iz zgodbe redko tako po-

srkajo, ne zdijo se več tako prepričljive in težko povsem pozabiš na svet okoli sebe (Taylor 2019, 55). Ampak ne glede na to se je pokazalo, da so moje sogovornice zelo intenzivne bralke tudi v zrelih letih. Njihov odnos do knjig se med drugim kaže v načinu, kako z njimi fizično ravnajo in jih celo naslavljajo kot častitljive sopotnice.

Morda je najizrazitejša skupna poteza mojih intervjuvank to, da se »na polno« identificirajo kot bralke in da branje prepoznavajo kot svojo »domeno«, kot nekaj, o čemer rade in z veseljem govorijo ter za kar se tudi čutijo kompetentne. V primerjavi z mlajšimi bralkami so nastopale veliko suvereneje, izkazovale izrazito hvaležnost do knjig in dajale vtis, da je ta pogovor nekakšen osebni *homage* knjigam, da jim s tem posvečajo zaslužno pozornost, ker da sicer nimajo veliko priložnosti o tem govoriti. Ko sem jih vprašala, kaj jih je spodbudilo k sodelovanju v pogovoru, so mi tako rekoč enoznačno povedale, da so se razveselile možnosti, da bi lahko govorile o enem svojih najljubših početij, in dejstva, da to, kako berejo, sploh koga zanima, prišle pa so tudi iz radovednosti, da vidijo, o čem se bomo pravzaprav pogovarjale. Naši pogovori so hitro postali osebni – pri govoru o nekogaršnjem branju, sploh če govorimo o branju za užitek, se temu skoraj ni mogoče izogniti. Pri mojih starejših bralkah je bil delež tega, koliko so bile pripravljene skozi analizo lastnega branja povedati o svojih osebnih življenjih, še izrazitejši kot pri ostalih sogovornikih. Dejstvo, da devet od 11 sogovornic živi samih, pri tem morda ni nepomembno.

Zdi se, da obstaja povezava med bralno samopodobo mojih sogovornic, njihovo artikulirano samorefleksijo in zdravo samozavestjo ter njihovo družbeno umeščenostjo in izobrazbeno-poklicno profiliranostjo. Vse bi lahko na široko uvrstili v srednji razred, razen dveh imajo vse visoko izobrazbo in večina, osem od 11, jih je delala v poklicih, ki zadevajo branje ali pisanje; bile so bodisi novinarki, učiteljice, prevajalke, knjigarke ali knjižničarke. Od nekdanj so rade in veliko brale, dostop do knjig nikoli ni bil problem, če ne drugače, zaradi knjižnic. Že to, da je do njih prišlo moje vabilo, nekaj pove o njihovi kulturni informiranosti in komunikacijski omreženosti; dejstvo, da so se odzvale nanj, pa tudi o lastnem angažmaju in motivaciji. Šest jih je tudi aktivnih prostovoljk, in sicer pri dejavnostih, ki večinoma ponovno zadevajo branje. Kljub namenoma vključujočemu vabilu sem torej »uspela« pritegniti le ozek profil ljudi, kot da imajo knjige neko strahospoštljivo avro in se marsikdo niti o lastnem zasebnem branju ne čuti poklicanega razpravljati. Kako to preseči, je izziv, ki ga ni lahko nasloviti in se mu bomo v tem prispevku še posvetili.

Prepoznavno skupna je mojim bralkam tudi tradicionalna vloga žensk kot bralnih iniciatorok in vzdrževalk bralne kulture – doma, v šolah in knjižnicah. V

družini so običajno ženske tiste, ki posredujejo knjige naprej – sestram, hčeram, nečakinjam, vnukinjam – in tako ustvarjajo nekakšno medgeneracijsko bralno skupnost (Taylor 2019, 58). Seveda so vse te ženske brale tudi sinovom, ampak zdi se, da se bralna naveza v kasnejših letih pogosteje ohrani po ženski liniji ali pa je ta vsaj opaznejša, ker ženske branju kot temi pogovorom posvečajo več pozornosti in se preprosto o tem pogosteje pogovarjajo, kar je logična posledica prej omenjenih družbenih determinant. Jasen indikator tega stanja je tudi prevlada žensk v bralnih klubih oz. društvih. Po mnenju znamenitega literarnega kritika in zgodovinarja Johna Sutherlanda (2014, 259) je prav konverzacija v bralnih klubih prerodila način, kako govorimo o literaturi: »Bralne skupine ohranjajo branje živo in užitekarsko in brez tega bi literatura izumrla.«

A vse naštetu, kar ustvarja vtis, da branje bolj pritiče ženskam, je v veliki meri simptom tradicionalne delitve spolnih vlog oz. posledica pozicioniranosti žensk v družbi, v kateri se deklince še vedno pogosto vzgaja v duhu mirnih in ubogljivih otrok ter usmerja v tiho igro v notranjosti hiš, medtem ko se fante spodbuja, da energijo sprostijo zunaj ali počnejo nekaj praktičnega. Zgodovina branja nam tudi s pomočjo bralnih portretov vse od 18. stoletja naprej jasno sporoča, da je prostočasno branje za užitek močna domena žensk, ki so bile tako lahko varno spravljene za stenami svojih domov, priročno blizu gospodinjiskim opravilom in po potrebi na razpolago možu ter otrokom. Vse naštetu branje še danes postavlja za enega ženskam najrazpoložljivejših hobijev, in to ne samo zato, ker je enostavno in ker so knjige zlahka dostopne, če ne drugače, preko knjižnic.

Po drugi strani portreti moških bralcev historično praviloma upodabljajo dejavne akterje: klerike, učenjake, svetnike, ali pa vsaj očete, ki otrokom berejo *Sveto pismo* (Fischer 2004; Bollmann in Fowler 2016; Manguel 1997; Pearson 2005; Vogrinčič Čepič 2008). Res je, da se rigidna vzgojna določila rahljajo in stereotipni spolni kalupi mehčajo, ampak drobencljaje in nikakor ne premočrtno, zadnje čase pa morda svet tozadevno celo nazaduje. In dejstvo je, da je lahko tak sociološko in zgodovinsko povsem razložljiv stereotip – da branje, sploh pa pogovor o branju, pritiče ženskam – škodljiv, saj lahko komu resno oteži pot do branja. Ne zato, ker ne bi mogel do knjig, pač pa, ker se s podobo bralca sploh ne bi povezal in v literaturi nikoli ne bi iskal lastnega užitka.⁵

⁵ Nevarni so tudi stereotipi drugih vrst, npr. da branje pripada tistim, ki imajo veliko časa, ali da je to za pridne učenjake in samotarje. Ko sem izvajala fokusne skupine z osnovnošolci, so ti priznali, da imajo »knjižne molje« nekateri avtomatično za »piflarje« (gl. Vogrinčič Čepič 2021).

Učinek bralnih pogovorov in način dela

Helen Taylor po letih srečevanj z bralkami zapiše (2019, 231), da jo vedno znova fascinira, kako lahko fikcija opolnomoči in osvobaja, kako odpre védenje o nas samih in nam včasih celo pomaga redefinirati naša življenja, vlije novo upanje ter samozavest. Tudi sama lahko rečem, da odzivi sogovornikov med in po pogovoru pokažejo, da je refleksija o lastnem branju zanimiva izkušnja – kot da bi se zagledali iz nekega drugega zornega kota in preučevali skozi nova očala. Mnogi priznajo, da o marsičem, kar sem jih vprašala, še niso razmišljali in da morda zato niti nimajo vseh odgovorov. Pogosto rečejo, da bodo odslej pozornejši na svoje bralne navade, da bodo natančneje opazovali svoje bralno vedenje pa tudi, da bodo poskusili brati kako drugače, da vidijo, kakšen učinek ima to nanje. Pogovor jih, skratka, odpre za nekaj novega, ponudi snov za premislek, *food for thought* (angl.). Lahko ima tudi učinek zapeljevanja, ker preizpraša branje v njegovih številnih funkcijah in izvedbah ter sogovornike zintirigra v lov za lastnim bralnim užitkom, v raziskovanje in eksperimentiranje. Lahko pa predstavlja še veliko več.

Ko sem spraševala o spreminjanju bralnih interesov in bralnih vzorcev skozi različna obdobja življenja, so (zlasti) moje starejše sogovornice svoje življenjske poteke dosledno navezale na prebrane romane. Zdi se, da imajo bralni pogovori za starejše prav zaradi panoramskega sprehoda skozi lastno bralno zgodovino še prav poseben pomen, kar so mi praviloma povedali kar sami. Knjige so delovale kot sprožilci pravcatih biografskih narativov, analiza lastnega bralnega vedenja pa kot spoznavanje še ene plasti lastne identitete. Z vidika nekoga, ki je preživel vsaj dobrih šest desetletij in ima neizogibno svojo zalogo življenjskih ter bralnih izkušenj, ponujajo vhod v bogate svetove znanja, emocij in uvidov.

Ob povabilu k sodelovanju pri novonastajajoči Modri fakulteti UL za starejše alumne⁶ sem zato začela razmišljati, kako bi lahko vnovčila ta spoznanja in na osnovi naklonjenih odzivov svojih bralk zasnovala obliko skupinskega bralnega druženja, ki bi razvijala in nadgrajevala prav te pozitivne sentimente. Format skupine namreč odpre številne nove možnosti za potek pogovora, omogoči vzpostavljanje novih stikov in (med)generacijsko mreženje, sodeč po raziskavah pa slovenskim starejšim najbolj primanjkuje ravno medsebojnega druženja (Ramovš 2013, 146, 149). Od tod ideja za zasnovo programa »bralno-literarne pogovarjalnice« kot nekakšne razširitve individualnih pogovorov na skupinsko debato ob navezavi na koncept narativnega

⁶ Gl. Klubi alumnov Univerze v Ljubljani (b. l.).

učenja.⁷ Kar se v takem pogovornem intervjuju v resnici zgodi, namreč ni daleč od narativizacije vsakdanjega življenja, ta pa ima potencial tudi za interakcije, ki presegajo pogovor običajne bralne skupine.⁸ V bralnih skupinah je za razliko od opisanih bralnih pogovorov vsaj praviloma vendarle izrazito v ospredju literatura, v središču so delo, junaki in avtor, gre torej za govor o neki knjigi. Tako zastavljena komunikacija vselej nujno privilegira tistega, ki je besedilo prebral, in je hitro omejujoča, predvsem pa so tisti, ki o besedilu ali pisateljici vedo več, v prednosti, medtem ko imajo v nasprotnem primeru lahko občutke manjvrednosti. Drugače je pogovor o *branju* zastavljen veliko bolj povezovalno in vključujoče. Če namesto besedila izpostavimo samo bralno izkušnjo, naredimo temo debate odprto in dostopno, saj je to nekaj, o čemer lahko vsak kaj pove. Vsak ima namreč vsaj neko bralno izkušnjo, četudi se morda niti nima zares za bralca, je nazadnje bral v osnovni šoli ali pa bere samo na dopustu. Jasno je, da v debati o branju literatura slej ko prej postane del razprave, ampak ključna razlika je v izhodišču in poudarku. Ni vseeno, če z obravnavo besedila *začnemo* ali pa če nas do nje pripelje pogovor, ki v osnovi izhaja iz izkušnje branja – česar koli že in kadar koli že –, ki jo lahko delimo, primerjamo, analiziramo, ne glede na to, kaj nam je všeč, koliko beremo in ali smo profesionalni ali zgolj ljubiteljski bralci. In to vzpostavi skupno polje razprave. Kot rečeno, vsak je neizogibno vsaj *neke* vrste bralec, v najslabšem primeru – *še-ne-bralec*.

A zato, da lahko govorimo o branju samem po sebi, ga moramo »zagrabiti« v njegovi heterogeni kompleksnosti – to pomeni, da ga ne obravnavamo zgolj kot miselnega akta dešifriranja pomenov, pač pa tudi kot fizično-materialno dejavnost, kot telesno prakso in, kar je še posebej pomembno, kot emocionalno doživetje. V tem smislu izhajamo iz premis utelešene kognicije (McLaughlin 2015; Rowlands 2010; Sadoski 2018; Wilson 2002) in se naslanjamo na izsledke empiričnih literarnih raziskav (Kuzmičová 2016; Mišall 2006; Schilhab in Walker 2020). Ko branje enkrat odpremo za vse te vidike, močno razširimo njegov diskutabilni potencial in branje hitro postane nekaj, o čemer je mogoče na dolgo in široko razpravljati. Pri tem je – še bolj kot pri pogovorih o knjigah – pomemben osebni pristop. To pomeni, da četudi sem v vlogi spraševalke, tudi sama delim svoja bralna izkustva in bralne navade,

⁷ Več o tem v nadaljevanju.

⁸ Teh je v Sloveniji sicer veliko – formalnih in neformalnih; institucionalnih in neinstitucionalnih. Skupne številke ne pozna nihče, saj še niso bile sistematično popisane, ampak že v Mestni knjižnici Ljubljana (MKL) je, sodeč po navedbah s spletne strani, kar 15 bralnih skupin, ki so vse primerne tudi za starejše (Mestna knjižnica Ljubljana b. l.). Organizirajo pa jih seveda tudi druge knjižnice in številna druga društva in zavodi, veliko je tudi takih čisto prijateljskih. Med seboj se lahko zelo razlikujejo, zato bi bila pregledna raziskava tovrstnih dejavnosti nadvse dobrodošla.

nastopam torej tudi kot bralka in to mi omogoča, da vzpostavim enakovreden dialog, v katerem sicer seveda dajem prednost sogovorniku, vendar se ne izvzamem iz razprave in to mi tudi onemogoča nastopanje z neke zunanje pozicije, ki vedno ovira odprt pogovor in otežuje sproščeno izmenjavo.

Polstrukturirani intervjuji predpostavljajo vnaprej pripravljen nabor odprtih vprašanj oz. tem, način, kako so obdelane, pa ni strogo določen, zato je potek pogovora spontan in zaporedja vprašanj različna. Sogovornik tako lahko precej prosto govori o svojih branjih. Glede na to, kaj izvem, včasih vprašam več ali pa tudi manj, seznam tematik je torej živ in prilagodljiv, tudi zato, ker se sama sprti učim in spoznavam, kaj je še smiselno vprašati. Moja glavna naloga je, da sogovorniku pomagam reflektirati in ubesediti njegovo lastno bralno izkustvo. Govoriti o nečem, kar je v vsakdanjem življenju običajno redko tema razprave, namreč ni vedno enostavno, sploh če se zdi, da gre za nekaj samoumevnega, vseprisotnega, morda v očeh nekaterih celo trivialnega, kot je branje. Po mojih izkušnjah pogovor najlažje steče, če sogovorniku na začetku pustim, da prosto spregovori o svojem branju, zato ga najprej prosim, če lahko pove, na kaj pomisli, ko pomisli na branje, in še, naj sam opiše, kakšne vrste bralec oz. bralka je (oz. misli, da je) in kako bere. Kaj izpostavi oz. česa ne omeni, kako kaj pove, kaj reče najprej in kakšne asociacije se mu porajajo – vse to je namreč že samo po sebi pomenljivo. Šele potem ga začnem usmerjati skozi teme, ki me zanimajo, in po potrebi postavljati vprašanja, čim konkretnjša, neposrednejša in razumljivejša. Na marsikatero pa sogovornik odgovori kar sam.⁹ Ko moji sogovorniki vidijo, da s svojimi odzivi ne morejo zgrešiti, se običajno vidno sprostijo in ohrabrijo. Ključno je, da jih obravnavam kot to, kar so, »eksperti iz lastne izkušnje« (Čačinovič Vogrinčič in Mešl 2019), in da – kot rečeno – tudi sama sodelujem, ne s pozicije distanciranega vsevednega spraševalca, pač pa s pozicije nekoga, ki je prav tako bralec, starš, bivši šolar, torej nekdo s svojimi lastnimi izkustvi in preferencami. Moje eksplicitno izraženo zanimanje zanje jih opolnomoči za sodelovanje in sproži tudi nekakšno samoopazovalno radovednost, s katero potem skupaj lažje raziskujemo njihovo bralno vedenje.

Seveda vedno govorimo tudi o konkretnih avtorjih in naslovih, med drugim zato, ker brez oprijemljivih primerov preprosto ne moremo razpravljati o našem bralnem življenju, ampak primarna pozornost je vselej namenjena analizi branja, ne čtiva, in ta hierarhija pomena je vseskozi jasno poudarjena.

⁹ Za občutek navajam nekaj primerov vprašanj v naključnem vrstnem redu: Kaj je vaš prvi bralni spomin? Kako se je vaše bralno vedenje morda spreminjalo skozi različna življenjska obdobja? Si zgodbo in junake vizualizirate, jih vidite in slišite? Kakšne so vaše idealne bralne okoliščine? Ali imate kakšne bralne rituale? Kakšen učinek na vaše branje ima vreme ali letni čas? Ali kdaj berete naglas? Se o prebranem s kom pogovarjate?

Sodelujoči so tako tudi manj pod pritiskom in prej jih prepričam, da je njihov prispevek enako dragocen, ne glede na to, kaj berejo. Ko jih tako prosim, da s seboj, če je le mogoče, prinesejo izbor petih knjig ali pa vsaj seznam z naslovi, tega ne počnem zato, da bi imeli kompleksno literarnokritično debato, pač pa, da bi ob konkretni materialnosti izbranih del moje sogovornice lažje osvežile svoj spomin, občutke, podrobnosti o okoliščinah in procesu branja, sploh ker so s posvetili, podčrtanimi odlomki in sledovi obrabe knjige včasih zgovorne same po sebi.

Tematske iztočnice ostajajo iste tudi v skupinskem bralnem intervjuju, razlika je predvsem v organizaciji pogovora, ker je treba paziti, da vsi pridejo do besede in da kateri od sodelujočih ne dominira na način, da bi mu ostali samo sledili oz. mu prikimali. Ampak v resnici je zaradi večglasja in *ad hoc* možnosti primerjav bralnih navad motivacija za samorefleksijo še večja. Za udeležence je zanimivo slišati, kako berejo njihovi kolegi, saj se o tem večinoma ne pogovarjajo, in pogosto odkrijejo veliko novih pristopov, s tem pa na malo drugačen način spoznavajo drug drugega in tudi samega sebe. V nadaljevanju opisan pristop bralnih pogovorov navezujem na načelo narativne metode in narativnega učenja v kontekstu skupinske interakcije.

Biografski narativni pristopi in skupinsko učenje in situ

Sodobna andragogika kot enega ključnih, a še vedno precej spregledanih in zato premalo izkoriščenih načinov medosebnega učenja izpostavlja t. i. narativno učenje, predvsem v povezavi z biografskim učenjem in didaktiko spominjanja (Ličen 2021, 120). Oboje sodi v kontekst učenja v vsakdanjem življenju oz. učenja *in situ*. V središču take interakcije je nekogaršnje pripovedovanje o sebi skozi spominjanje in pogosto na način fabulizacije. Takšno upovedovanje ima performativno moč, ker ni le pasivno povzemanje preteklega, pač pa orodje samodefiniranja; je način, kako lahko vplivamo na lastno biografijo, zato ima tudi emancipatorni naboj. »Ker je vsaka naracija sama po sebi tudi učenje, ker je urejanje doživetega, se skozi dialog lahko spremenijo pomeni pri pripovedovalcu« (Ličen 2013, 42). V kontekstu skupine je njen transformativni potencial še večji. Gre za prenos tihega, implicitnega znanja, ki se zgodi spotoma (Bateson 1994) in je posebej dragoceno v medgeneracijskem kolektivu, zato starostna raznolikost takšnih skupin predstavlja še dodatno vrednost (Galimberti 2010 v Ličen 2021, 125).¹⁰

¹⁰ To je še zlasti pomembno v času, ko se zdi, da najvažnejše znanje pripada tehnologijam, ki jih asociiramo z mladimi (Garvey in Miller 2021, 33), v prej opisanih interakcijah pa, nasprotno, lahko prideta do izraza modrost in izkušnost starejših.

Narativna metoda omogoča preiskovanje izkušenj in reflektivno ustvarjanje pomenov; uporablja se v številnih znanostih in predvsem tam, kjer gre za raziskovanje vsakdanjih praks, izkušenj in spominov (Ličen 2013, 32), torej tudi bralnega vedenja in občutenj staranja. Kot je že bilo pokazano, se bralni pogovori povsem spontano hitro približajo avtobiografski narativizaciji. Govor o naših branjih je lahko eden od načinov, kako govorimo o nas samih – diskretno in neobvezno, in to v diahroni in sinhroni perspektivi. Ne da bi bili neposredno pozvani, tema pogovora sodelujoče pogosto zapelje v refleksijo lastnih življenjskih potekov. Narativna metoda je osredotočena na zgodbe, ki jih povedo sogovorniki, in pri bralnem pogovoru so te podvojene, saj gre za zgodbe v zgodbi – literarne in bralčeve. Neredko so knjige tudi sprožilci t. i. epizodnega spomina, tj. spomina na specifične situacije in dogodke, ki ob tem, kaj je kdo počel kje in kdaj, priključijo tudi občutke in čustva, povezana s tem konkretnim doživljanjem (Eysenck in Keane 1990, 250). V tem smislu bralni doživljaji različnih intenzivnosti nizajo celo vrsto čustvenih spominov. Zdi se torej, da je bralni pogovor še posebej primeren »teren« za narativno učenje in za preigravanje različnih narativnih tehnik. Te predpostavljajo dialoško razmerje z raziskovalcem (ki je lahko tudi sam pripovedovalec) (Andrews, Squire in Tamboukou 2008), upoštevanje neverbalne komunikacije in občutljivo poslušanje (Melucci 2000 v Ličen 2013).

V skupinskem bralnem pogovoru, ki ga kompetentni moderator usmerja z visoko občutljivostjo do vseh udeležencev, tako lahko posameznik sproti odloča, če in koliko oz. ali bo sploh govoril o sebi. Za razliko od t. i. narativnih delavnic ali narativnih kavarn, ki postavljajo pripovedovanje zgodb v središče in so za bolj zadržane posameznike morda zato manj privlačne, knjige pri bralnih pogovorih vedno predstavljajo varen zapik, v odnosu do katerega se lahko vsak spusti v daljši ali krajši osebni ekskurz in potem vrne k besedilom. Bralni pogovori imajo torej velik potencial tudi za skupinske delavnice s starejšimi, in prav zato me je zanimalo, kako in v kolikšni meri so bralne dejavnosti vključene v program domov za starejše občane (v nadaljevanju DSO).

Bralne dejavnosti za starejše – stanje v domovih starejših občanov in predlogi dobrih praks

V juniju in juliju 2022 sem na vseh 114 domov s seznama, ki je bil objavljen na vladni spletni strani (Direktorat za starejše, dolgotrajno oskrbo in deinstitucionalizacijo b. l.),¹¹ preko e-sporočila poslala preprosto poizvedbo o tem, ali

¹¹ Seznam, ki je bil na vladni strani objavljen junija 2022, ko sem zbirala naslove za svojo informativno poizvedbo, je bil septembra obnovljen in se nekoliko razlikuje od prejšnjega. Podatki

imajo v domu knjižnico in ali organizirajo kakršne koli bralne skupine. Dobila sem 57 odgovorov; pet e-pisem je bilo zaradi neobstoječega naslova zavrnjenih, pri čemer ni bil ponujen noben drug naslov.

Vsi, ki so se odzvali na moje povpraševanje, so navedli, da imajo bodisi vsaj neke vrste knjižnico oz. organiziran dostop do knjig bodisi bralno skupino ali pa oboje. Slaba polovica (od vseh s seznama) jih torej vsaj v osnovi skrbi za prisotnost oz. vključitev knjig in branja v oskrbo svojih varovancev. V najboljšem primeru ponujajo tako lastno knjižnično izposojlo kot tudi stik z lokalno knjižnico, redne bralne skupine in še mnoge druge bralno-literarne aktivnosti; v najslabšem imajo na voljo samo nekaj polic z različnim čtivom, ne pa tudi bralnih dejavnosti. Podatki seveda niso popolni; sama, denimo, zanesljivo vem vsaj še za en dom, kjer redno prakticirajo branje s starejšimi, pa od tam nisem dobila nobenega odgovora. A iz danega lahko vendarle sklepamo, da dostop do knjig v slovenskih DSO-jih ni samoumeven, še manj pa to velja za t. i. bralna druženja. Za boljšo predstavo sem poskusila iz odgovorov izluščiti kar največ podatkov.

Izmed 57 domov, od koder so mi odgovorili, jih ima 49 svojo knjižnico, v 42 delujejo bralne skupine, v 40 primerih ponujajo oboje. Nekateri so bili v svojih odgovorih podrobnejši in so, denimo, zapisali tudi, kolikokrat se takšne skupine sestajajo in kdo jih vodi, drugi manj, zato podatki niso povsem primerljivi, kljub temu pa imajo vsaj neko orientacijsko informativno vrednost. Knjižnica v DSO-ju lahko pomeni prostor zase ali pa samo knjižno omaro in tudi vse, kar je vmes. Oskrbovanci knjige prinesejo od doma, darujejo jih sorodniki pa tudi zaposleni, lokalne knjižnice in razna društva, nekateri domovi knjige tudi nabavljajo. Gradivo je zato praviloma zelo raznoliko, a tudi bralni okus starejših je po raziskavah sodeč zelo pester (Švab 2013, 385). Tam, kjer delujejo bralne skupine, se največkrat (v osmih primerih) srečujejo enkrat mesečno ali pa na 14 dni (pet primerov), ponekod tudi vsak dan (štirje primeri) oz. tedensko (trije primeri). Iz petih domov so sporočili, da se zberejo občasno oz. po dogovoru. V enem domu imajo celo dve bralni skupini. 19 DSO-jev na različne načine sodeluje z lokalnimi knjižnicami; te organizirajo dodatno ponudbo izposoje kot tudi razne aktivnosti, trikrat je bil omenjen bibliobus. Med epidemijo covid-19 so bila tako bralna srečanja kot obiski knjižnice ustavljeni in ponekod se še zdaj niso povsem vrnili v stare tirnice.

V 23 odgovorih sem o bralnih skupinah malo več izvedela tudi z vsebinskega vidika. Praviloma so organizirane kot pogovor o izbranih knjigah oz.

v prispevku se navezujejo na junijski seznam, a razlike niso tako velike, da bi spremenile našo interpretacijo podatkov.

avtorju ali pa kot skupno branje odlomkov, včasih tudi kot zgolj glasno branje varovancem. V večini primerov jih vodijo bodisi delovne terapevte (osemkrat) bodisi knjižničarke iz bližnjih lokalnih enot (osemkrat), štirikrat so bile omenjene prostovoljke, med njimi dvakrat upokojena knjižničarka, enkrat animatorke in enkrat gospodinja, v enem DSO-ju bralno skupino vodi stanovalka sama. Moški je bil kot vodja skupin naveden samo dvakrat. Petkrat je bilo govora o skupinskem glasnem branju, dvakrat v povezavi s paliativno oskrbo. Velikost skupin variira, a zdi se, da običajno nimajo več kot deset članov, prevladujejo ženske. Rabe zvočnih knjig ali bralnikov, ki bi nekaterim slabovidnim lahko olajšali ali celo omogočili branje, ni omenil nihče, sem pa v medijih zasledila projekt začasne namestitve t. i. zvočnih foteljev v DSO Fužine v okviru festivala Fabula, kar je bilo med stanovalci očitno pozitivno sprejeto (»Bralni zvočni fotelji, ki navdušuje v slovenskih domovih za starejše« 2022).¹²

Po odgovorih sodeč se izvedba in organizacija bralnih skupin v DSO-jih precej razlikujeta glede na dostopnost gradiv ter prostorske zmožnosti pa seveda tudi v skladu z željami in s potrebami. Ponekod se pogovarjajo, druge skupaj berejo, neke listajo časopise, nekateri se igrajo kviz. V resnici bi za boljši uvid morali izvesti poglobljenejšo raziskavo, kontaktirati vodje teh skupin, govoriti z udeleženci. Tako bi lažje razbrali, kaj se obnese, kaj ne, kaj ima neposredne pozitivne učinke, in posredno morda tudi, kakšna znanja vse so potrebna za kvalitetno bralno interakcijo. Na prvi pogled se, denimo, zdi, da se po domovih relativno malo bere naglas, kar je praksa, ki se v svetu sicer vse bolj uveljavlja kot posebej dobrodejna zlasti v kontekstu urjenja spomina in preprečevanja oz. zaviranja demence, saj naj bi tresljaji glasilk povzročili hitrejšo prekrvavitev možganov (Chang, Wu in Hsiung 2020; Fu idr. 2018; Kawashima idr. 2005; Miyazaki in Mori 2020).

A v kolikor so moji dopisovalci iz DSO-jev glasno branje sploh omenjali, je bilo mogoče razbrati, da so stanovalci v tem primeru zgolj poslušalci, sploh, ker so ga povezovali s slabovidnimi in predvsem s paliativno oskrbo. Čeprav je blagodejno tudi poslušanje, ki nekaterim dejansko predstavlja edino možno obliko branja (in je tudi zelo lep ter enostaven način povezovanja svojcev z njihovimi starejšimi bližnjimi (Banks 1999)), ima namreč še več pozitivnih učinkov ravno to, da starejši sami berejo naglas drugim (lahko pa tudi sami sebi).

¹² Vprašanje rabe tehnologije pri starejših je sicer kompleksno in v času ponesrečene vpeljave digitalnih bonov dobiva nove dimenzije, a ga na tem mestu ne moremo nasloviti, sploh ker pri branju starejših v moji praksi ni zares prišlo do izraza.

Takšne in podobne ugotovitve bi bile potem lahko uporabna osnova za oblikovanje smernic, predlogov in primerov dobrih praks, kar bi olajšalo sistemsko uvajanje bralnih druženj tudi v tistih domovih (knjižnicah, zavodih itd.), kjer jih še ni. To se mi zdi še posebej pomembno zato, ker naj bi bili po raziskavah sodeč starejši v domovih manj vključeni v prostočasne aktivnosti kot tisti zunaj njih (Silverstein in Parker 2002, 545). Izobraževanja za moderatorje bralnih klubov so se v zadnjih letih močno namnožila,¹³ marsikaj se je premaknilo tudi na področju usposabljanja za delo s starejšimi bralci¹⁴ in veliko je pobud prostovoljcev,¹⁵ tako da nekaj gradiva na to temo že imamo, potrebujemo pa več izkušenj »s terena«, zato je nabor informacij o dosednji praksi toliko dragocenejši.

Bralno-literarna pogovarjalnica

V nadaljevanju bom poskusila na osnovi svojih izkušenj z intervjuji očrtati nekaj možnih različic bralnih pogovorov, ki zaradi načina, kako so zastavljeni, ponujajo izhodišča za narativno učenje in model za izvedbo delavnic. Predstavljajo tudi osnovo za načrtovano bralno-literarno pogovarjalnico, ki jo snujem v okviru Modre fakultete. V njej želim razviti večšino samoopazovanja lastnih bralnih praks in bralnega doživljanja, krepiti bralno kondicijo in udeležence »uriti« v artikuliranju ter ubesedovanju bralnih doživetij, hkrati pa skozi interpretacijo prebranega odpirati možnosti povezovalnega pogovora o številnih osebno-življenjskih temah. Sodelujoči bi sproti tudi širše spoznavali področje branja, njegovo zgodovino in pristope raziskovanja branja. Kot osnova srečanj so zamišljeni polstrukturirani pogovori, vsakokrat z različnimi izhodišči: eno bi bilo namenjeno premišljevanju o naših bralnih navadah; drugič bi udeleženci s seboj prinesli kupček izbranih, zanje pomembnih knjig; spet tretjič bi govorili o knjigah iz otroštva in literarnih junakih, ki so

¹³ Gl. npr. webinarje pri Kulturno-umetniškem društvu Pólice Dubove (b. l.); tudi v Inštitutu Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje tradicionalno izvajajo tečaje za moderatorje bralnih skupin, v tem okviru je izšel celo praktični priročnik (Ramovš 2015).

¹⁴ Mestna knjižnica Ljubljana svoje zaposlene redno usposablja za delo s starejšimi, izvaja svetovanja, pripravlja razpise in tečaje za starejše itd. (prim. »Vsebinsko in finančno poročilo o izvajanju posebnih nalog osrednje območne knjižnice«, Mestna knjižnica Ljubljana 2022). Smernice za oblikovanje storitev za starejše so v Mestni knjižnici Ljubljana pripravili že v letu 2016 (Resman 2016). Inštitut za novo revijo je v okviru projekta Zgodbe staranja l. 2018 organiziral tematsko konferenco, izdali so tudi publikacijo *Knjige na temo staranja in starosti* (Bilban in Jamnik 2018).

¹⁵ Naj na tem mestu omenim legendarno Lado Zei, ki od l. 2018 vsak prvi četrtek v mesecu v Vodnikovih domačiji vodi skupino Glasno branje za starejše, in pa Adrijano Konjedič, ki po Krasu preureja zapuščene avtobusne postaje v male čitalnice (Maselj 2022, 12).

jih oblikovali, morda katero tudi ponovno prebrali in primerjali svoja doživljanja. Branje izbrane bio- ali avtobiografije bi vodilo v pogovor o tehnikah literalizacije življenja. Vsako srečanje bi spremljale drobne domače zadolžitve, kot so zapis lastnih bralnih avtoportretov, sestavljanje seznamov bralnih spominov in še kaj.

Posebej pomembno ter pri nas kot metoda še ne povsem izkoriščeno je glasno branje in del snidenj bi posvetili tudi tej obliki doživljanja besedil. Glasno lahko preprosto pomeni samo dobessedno branje naglas – bodisi odlomkov, pesmi, kratkih zgodb ali proze v nadaljevanju, izmenjaje ali kakor koli že –, lahko pa je del strategije t. i. *skupnega branja* (angl. *shared reading*), ki ga je kot specifično metodo razvila skupina strokovnjakov prostovoljne organizacije The Reader iz Liverpoola in je danes implementirana že v 17 državah po svetu.¹⁶ V Sloveniji, kolikor vem, vsaj uradno še ni registrirana, lahko pa, da se v kakšni spontani variaciji že izvaja.

Tehnika je zelo preprosta: vodja skupine, ki je vedno nekdo z opravljenim tečajem iz metode skupnega branja, v skupini do desetih ljudi sam ali v sodelovanju z drugimi prebere kratko zgodbo oz. pesem, lahko tudi poglavje romana. Vmes se večkrat ustavi, vpraša za komentar, ponudi kakšno iztočnico in bere naprej. Nikomur ni treba nič reči, sodelovanje je povsem prostovoljno, kdor želi, lahko tudi samo posluša. Bistveno je, da se udeleženci počutijo prijetno in sproščeno. Vodja skrbi za to, da so vsi odzivi obravnavani kot dragocen prispevek, in se trudi povezati različna mnenja. Sodelujoče spodbuja, da se odzivajo osebno, da delijo občutke, misli in spomine, ki jih sproži branje, a besedilo deluje kot sidrišče in vsak se lahko umakne nazaj vanj. Branje naglas v realnem času in v prostorski prisotnosti pomeni, da vsi skupaj »v živo« izkusimo literaturo. Ne gre za analitično niti za terapevtsko branje z namenom razreševanja osebnih problemov, pač pa za skupno doživetje prebranega. Glasno branje je šestkrat počasnejše od tihega, zahteva trud in nas naredi dojemljivejše za podrobnosti. Kvaliteta besedil pri tem ni nepomembna, zato je izboru čtiva namenjene veliko pozornosti. Po raziskavah sodeč (npr. Kidd in Castano 2013) namreč samo kakovostna fikcija bralca angažira za poglobljeno razmišljanje, odpre nov mentalni prostor in deluje empatično. Vsak lahko besedilo doživi po svoje, ampak literatura ponuja skupni jezik, ki nam pomaga bolj razumeti naša individualna in kolek-

¹⁶ Organizacija je l. 2008 zrasla iz revije *The Reader*, ki jo je pod okriljem Univerze v Liverpoolu ustanovila Jane Davies, idejna avtorica skupnega branja. Danes je The Reader (b. l.) mednarodni center za skupno branje, kjer med drugim organizirajo izobraževanja oz. tečaje za vodje skupnega branja. Po celem svetu deluje že čez 1.000 njegovih prostovoljcev. Za več gl. The Reader (b. l.).

tivna notranja življenja. Metoda skupnega branja je spretna interakcija med besedilom, skupino in posameznim udeležencem.¹⁷

S pomočjo transkripcij so raziskovalci ugotovili, da na takšnih srečanjih nemalokrat pride do dragocenih »prebojev«, ko se sicer povsem odsoten član skupine nenadoma lucidno odzove na prebrano ali zgolj neverbalno reagira na nek komentar. Figurativni in ekspresivni jezik naj bi še dodatno spodbujal k oblikovanju lastnih podob ter metafor in nas silil čez okvire naših vsakdajšnjih življenj. Tudi zato ima skupno branje (še zlasti poezije) po raziskavah sodeč pozitiven učinek na ljudi z demenco in na tiste, ki trpijo za depresijo ali kakšno kronično bolečino, a blagodejno je za vse, tudi zunaj skrbstvenih in zdravstvenih zavodov (Raes 2021). Navdušenje, ki ga lahko zaneti takšno druženje, je glavni vir zadovoljstva, in to ne glede na intenzivnost sodelovanja (Cavanaugh in Blanchard-Fields 2011, 478).

Kombinacija opisanih aktivnosti ponuja različne možnosti za bolj in manj intenzivna sodelovalna bralna srečanja s starejšimi in številna izhodišča za biografsko narativno učenje.

Izvedbeni izzivi: problem inkluzivnosti in kontinuitete

Branje se zdi ena najprimernejših prostočasnih aktivnosti za starejše, saj ne terja veliko fizične moči in ga – če jim le ne opeša vid – zmorejo tudi šibki in bolehniki pa tudi tisti, ki lahko samo še ležijo. Ampak raziskave prostočasnega udejstvovanja pri 65 in večletnikih kažejo, da je takšno prepričanje zmotno in stereotipno. Razlog je preprost: »Starost pač ni najboljši indikator prostočasnih dejavnosti« (Moody in Sasser 2015, 31). Starejši ljudje niso vsi enaki, in če jih ne ovira zdravje, na njihovo preživljanje časa veliko bolj kot število preživelih let vplivajo dejavniki, kot so spol, razredna pripadnost, izobrazba in družbeno-ekonomski status pa tudi kraj bivanja (Ramovš 2013, 139).

Kot je nakazala že opisana izkušnja z bralnimi intervjuji, so bili moji bralci izobražene gospe srednjega razreda, ki so brale od nekdanj in zato tudi na starejša leta. Ob vseslovenski raziskavi branosti tudi analiza medijskih in kulturnih praks starejših prebivalcev pokaže, da imajo ti visoko stopnjo bralnih navad (kar 40 % naj bi jih redno bralo knjige, revije in časopise pa celo 85 %), da torej več berejo tisti starejši, ki imajo boljše izobrazbo in višje pokojnine (Švab 2013, 381–388, 550). In so – tudi zato – brali že prej. Nihče od mojih sogovornikov ni povedal, da je začel brati, ko se je upokojil, ker je imel naenkrat več časa. Niti slednje ni bilo razlog, da bi kdo postal bralec med pandemijo.

¹⁷ Opis povzeman iz izobraževalnega seminarja na temo skupnega branja v izvedbi organizacije FELA (Federation of European Literary Associations), ki sem se ga udeležila spomladi 2022.

Kar hočem reči, je, da ni mogoče pričakovati, da bo nekdo na stara leta začel brati samo zato, ker bi bilo to prikladno, koristno in priporočljivo. Prvič zato, ker ljudje veliko raje tudi na starost počnejo vse tisto, kar so počeli že prej, če in dokler le lahko. In drugič, ker je to, kar počnejo, odvisnejše od družbenih parametrov, ki določajo oz. ožijo izbiro rabe časa tako v poznem kot v vseh prejšnjih življenjskih obdobjih, in ne od starosti same po sebi. O tem, da starejši ljudje nadaljujejo življenjski stil prejšnjih let, govori t. i. teorija kontinuitete ali teorija strnjenosti (angl. *continuity theory*) (Atchley 1989).

Pregledne analize rabe časa kažejo, da se začnejo s staranjem spreminjati vzorci razporejanja časa med službo, družino in prostočasnimi aktivnostmi. Večina sprememb izhaja iz zmanjšanega delovnega časa in ni vezana na kakšne druge očitne znake staranja. Tisti nad 65 let, ki še vedno delajo, živijo rutino, podobno mlajšim zaposlenim. Po Harryju Moodyju in Jennifer R. Sasser naj bi upokožitev v povprečju »osvobodila« do 25 ur na teden za moške in do 18 ur za ženske. Nekatere prostočasne aktivnosti z leti opazno upadajo, zlasti tiste športno zahtevnejše, pa tudi obisk kina, fitnesa in po 75. letu še potovanja; nekatere, kot je npr. vrtnarjenje, pa niti ne, medtem ko se t. i. medijska raba, gledanje televizije in branje, krepi še v globoko starost. A glavna ugotovitev je, da ljudje »na stara leta«, če le lahko (tako v fizičnem kot finančnem smislu), počnejo to, kar so počeli prej (Moody in Sasser 2015, 31). V sodobnem svetu, v katerem smo zaradi napredka medicine lahko stari ali – bolje – mladi zelo dolgo in se dolžina časa, ki ga preživimo v pokoju, počasi bliža dolžini delovne dobe, kontinuiteta dobi še dodatno težo, »saj bomo lahko vsi umrli, preden se bomo sploh počutili stare« (Garvey in Miller 2021, 46).

Tudi longitudinalne raziskave prostočasnih aktivnostih kažejo precejšnjo stabilnost skozi starostna obdobja (Cavanaugh in Blanchard-Fields 2011, 478), brez sprememb po upokojitvi. Moč kontinuitete potrjuje tudi mnenje zaposlenih v slovenskih domovih upokojencev, ki vsakodnevno delajo z oskrbovanci: »Če so brali vse življenje, potem berejo tudi, ko pridejo v dom za upokojence. Če prej niso brali, pa teh navad ne pridobijo kar tako. Pri tej starosti navad praktično ni mogoče spreminjati oziroma je to izjemno težko« (Vodlan 2021).

A kontinuiteta se, kot vedno znova dokazujejo sociološke raziskave, kaže tudi v razredni in rasni determiniranosti ter v stigmi migrantskega statusa, ki se vse lahko prenašajo skozi generacije in ravno tako selekcionirajo oblike zabave ter tipe prostočasnja. Pauline Garvey in Daniel Miller (2021) poudarjata, da je velika večina zadovoljnih upokojencev, ki tudi sodelujejo v različnih dejavnostih in si s tem dokazano dvigujejo kvaliteto bivanja, pripadnikov vsaj srednjega razreda (prim. Silverstein in Parker 2002, 543). In nenazadnje se

kontinuiteta kaže v tudi spolni pripadnosti aktivnih starejših bralcev. Dejstvo je, da ženske živijo dlje¹⁸ in da povsod po svetu med starejšimi prevladujejo (Moody in Sasser 2015, 308). Še preden se v višjih letih dejansko pokaže njihova večštevilčnost, dominirajo tako v izobraževalnih programih za starejše kot v prostočasnih dejavnostih.¹⁹ Med bralci pa jih je več v vseh starostnih skupinah, in zato v tisti nad 65 let še toliko bolj. »Največ berejo izobražene in finančno preskrbljene starejše ženske« (Bavishi, Slade in Levy 2016). Sodbam, da je identifikacija s knjižnimi junaki *a priori* izrazitejša pri bralkah ali pa da imajo ženske večjo potrebo po prepuščanju domišljiji (Taylor 2019, 195), bi se sicer izognila, a dejstvo je, da družbeni dejavniki ženske že zadnjih nekaj stoletij favorizirajo kot dominantne bralke – predvsem leposlovja. O tem med drugim pričajo številne raziskave ženskega branja (Bollmann 2016; Flint 1995; Radway 1984; Pearson 2005).

Vse te zaznamovanosti *de facto* determinirajo kulturna pričakovanja in predstave o tem, kdo naj bere in kaj naj bere, in delujejo kot nekakšna samouresničujoča se prerokba: ker se nekaj pričakuje (na osnovi preteklih družbenih vzorcev, pa naj so še tako slabi), je verjetneje, da se bo tudi res zgodilo. Posledično so vedno znova ženske tiste, ki pridejo na bralni pogovor in se včlanijo v bralni klub; tisti, ki ne berejo, pa še vedno ne berejo, kar utrjuje začaran krog v slogu t. i. Matejevega učinka (angl. *Matthew Effect*): revni postajajo še revnejši, bogati pa še bogatejši (Merton 1968).

Ključno vprašanje oz. naš glavni izziv je torej: kako k sodelovanju pritegniti tiste profile, ki se redkeje ali sploh ne znajdejo v takšnih organiziranih bralnih skupinah – starejše moške, manj zavzete bralce, slabše izobražene. Kako biti boj proti ekskluzivnosti kontinuitete? Vprašanje seveda presega problematiko angažmaja starejših, saj zadeva pomen vključenosti, za katero bi si morali prizadevati na vseh starostnih stopnjah. Tako se hitro pokaže, da osredotočenost na blaginjo starejših ni dovolj, če s skrbjo za dobrobit posameznikov in politiko inkluzije ne začnemo že prej. Organiziranje bralnih pogovorov z delavnicami v domovih za ostarele je lep način tega, kako priti naproti heterogeni skupini varovancev, a kaj, ko so tudi DSO-ji dostopni le nekaterim.

Tukajšnji prispevek seveda ne more odgovoriti na vse te zagate, jih pa do-

¹⁸ Pri nas je pričakovana življenjska doba 83,4 leta za ženske in 77,8 za moške, povprečna starost umrlih pa 82,9 za ženske in 75,3 za moške (Šter 2021).

¹⁹ (Starejše) ženske vzpostavijo tudi več prijateljstev, so bolj vpletene v družabne obveznosti in prostovoljno delo ter večkrat sodelujejo v skupinskih aktivnostih, kar s svojim zgledom potrjujejo tudi moje sogovornice. Zaradi vsega naštetega so tudi redkeje razočarane nad upokojitvijo (Garvey in Miller 2021).

datno izpostavlja kot nekaj, kar je treba nasloviti. Druženja, ki so osnovana na doživljanju literature in naših življenjskih izkušenj, so lahko ob raznoliki skupini udeležencev pod ustreznim vodstvom kvečjemu bogatejša in zato tudi uspešnejša v medsebojnem učenju. Poskus, da preko Modre fakultete na stežaj odpremo vrata novim, dostopnim izobraževanjem, delavnicam in tematskim srečanjem za vse starejše, je dober korak k temu, da se počasi, tudi po načelu snežene kepe, dobre vsebine in oblike komunikacije čim bolj razširijo ter dosežejo čim več slušateljev. Sodeč po merjenju zadovoljstva s svojim življenjem Slovenci, stari 50 let in več, namreč med kategorijami zaželenih sprememb na vrh postavljajo prav izobrazbo – želijo si boljše, daljšo in višjo (Ramovš 2013, 540).

Sklep

V prispevku sem izhajala iz svojih ugotovitev o starejših bralcih oz. bralkah in o učinkih bralnih pogovorov z njimi. Slednji lahko hitro prerastejo v prostor narativnega učenja, osebnega spoznavanja in medsebojnega povezovanja. Kot piše Vid Pečjak, se v tretjem življenjskem obdobju spremeni človekovo pojmovanje sveta in življenja, kar vpliva na njegovo razmišljanje in funkcioniranje. Mnogi starejši skušajo svoje življenjske dogodke razporediti vzdolž časovne linije, jih ovrednotiti in osmisliti – narediti t. i. pregled življenja (angl. *lifereview*) (Butler 1963). Zanimajo jih eksistencialna in duhovna vprašanja, od tod tudi potreba po biografskem pripovedovanju (Pečjak 2007, 133). Pogovor o knjigah nevsiljivo ponuja dobro izhodišče zanj.

Bralne skupine za starejše pri nas niso neznan pojav in delujejo tudi v številnih domovih za starejše. V želji izkoristiti potencial takih srečanj na ravni skupine in ob upoštevanju obstoječih dobrih praks sem predstavila nekaj možnih formatov izvedbe s poudarkom na v tujini zelo uspešnem modelu skupnega branja. A raziskave, pa tudi že analiza družbenih profilov mojih sogovornic, pokažejo, da je treba nasloviti predvsem problem vključenosti in kontinuitete, saj ni veliko takih, ki bi bralci postali »na stara leta«. Način preživljanja prostega časa je močno zaznamovan s številnimi sociološkimi dejavniki, zato je ključno, da okrepimo mehanizme vključevanja v kulturo branja, da spol, razredna pripadnost, izobrazba, poklicni profil in raznorazni stereotipi ne bi ovirali poti do knjig – in to že pred starostjo. Z drugimi besedami: skrb za dobrobit starejših mora biti skrb za blaginjo vseh generacij, saj če bomo dobro živeli do starosti, bo tudi ta lepša in lažja. Tisti, ki so brali prej, bodo brali tudi kasneje; za tiste, ki niso, pa se je treba toliko bolj potruditi v načinih naslavljanja in zapeljevanja ter jim ponuditi različne pristope sodelovanja, ki jih bralni pogovori nedvomno omogočajo.

Literatura

- Andrews, M., C. Squire in M. Tamboukou. 2008. *Doing Narrative Research*. London: Sage.
- Atchley, R. C. 1989. »A Continuity Theory of Normal Aging.« *The Gerontologist* 29 (2): 183–190.
- Banks, C. 1999. »Reading Aloud to the Elderly.« *The Lancet* 354:10–11.
- Bateson, M. C. 1994. *Peripheral Visions*. New York: Harper.
- Bavishi, A., M. D. Slade in B. R. Levy. 2016. »A Chapter a Day: Association of Book Reading with Longevity.« *Social Science and Medicine* 164:44–48.
- Bilban, T., in T. Jamnik. 2018. *Knjige na temo staranja in starosti*. Dob Pri Domžalah: Miš.
- Bollmann, S., in K. J. Fowler. 2016. *Women Who Read Are Dangerous*. New York: Abbeville.
- »Bralni zvočni fotelj, ki navdušuje v slovenskih domovih za starejše.« 2022. *Moje zdravje*, 14. junij. <https://www.revijazamojezdravje.si/bralni-zvocni-fotelj-ki-navdusuje-v-slovenskih-domovih-za-starejse/>.
- Butler, R. 1963. »The Life Review: An Interpretation of Reminiscence in the Aged.« *Psychiatry* 26:65–76.
- Cavanaugh, J. C., in F. Blanchard-Fields. 2011. *Adult Development and Aging*. Wadsworth: Cengage Learning.
- Chang, Y., I. Wu in C. Hsiung. 2021. »Reading Activity Prevents Long-Term Decline in Cognitive Function in Older People: Evidence from a 14-Year Longitudinal Study.« *International Psychogeriatrics* 33 (1): 62–74.
- Čačinovič Vogrinčič, G., in N. Mešl. 2019. *Socialno delo z družino: soustvarjanje zelenih izidov in družinske razvidnosti*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo. Direktorat za starejše, dolgotrajno oskrbo in deinstitucionalizacijo. B. I. »Seznam domov za starejše.« <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MDDSZ/sociala/DSO-seznam.docx>.
- Eysenck, M. W., in M. T. Keane. 1990. *Cognitive Psychology: A Student's Handbook*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Fischer, S. R. 2004. *A History of Reading*. London: Reaktion.
- Flint, K. 1995. *The Woman Reader 1837–1914*. London: Clarendon.
- Fu, M. C., B. Belza, H. R. Nguyen, Logsdon in S. Demorset. 2018. »Impact of Group-Singing on Older Adult Health in Senior Living Communities: A Pilot Study.« *Archives of Gerontology and Geriatrics* 76:138–146.
- Galimberti, U. 2010. *Grozljivi gost: nihilizem in mladi*. Prevedla V. Simoniti. Ljubljana: Modrijan.
- Garvey, P., in D. Miller. 2021. *Aging with Smartphones in Ireland: When Life Becomes Craft*. London: University College London Press.
- Jacobs, T. 2017. »Lifetime of Reading Slows Cognitive Decline.« *Pacific Standard*, 14. junij. <https://psmag.com/economics/lifetime-of-reading-slows-cognitive-decline-61800>.

- Kawashima, R., K. Okita, R. Yamazaki, N. Tajima, H. Yoshida, M. Taira, K. Iwata idr. 2005. »Reading Aloud and Arithmetic Calculation Improve Frontal Function of People with Dementia.« *Journals of Gerontology* 60 (3): 380–384.
- Kidd, D. C., in E. Castano. 2013. »Literary Fiction Improves Theory of Mind.« *Science* 342 (6156): 377–380.
- Klubi alumnov Univerze v Ljubljani. B. I. »Programi vseživljenjskega učenja na Modri fakulteti.« https://www.uni-lj.si/alumni/modra_fakulteta/2021091413425672.
- Kovač, M., A. Blatnik, S. Rugelj, P. Rupar, in R. Gregorin. 2014. *Knjiga in bralci VI: bralna kultura in nakupovanje knjig v Sloveniji*. Ljubljana: UMCO.
- Kulturno-umetniško društvo Pólice Dubove. B. I. »Webinarji za moderatorje bralnih klubov: jesen 2022.« <https://www.policadubova.org/2022/05/webinarji-za-moderatorje-bralnih-klubov-jesen-2022/>.
- Kuzmičová, A. 2016. »Does it Matter Where You Read? Situating Narrative in Physical Environment.« *Communication Theory* 26 (3): 290–308.
- Ličen, N. 2013. »Paradoksi narativne metode pri raziskovanju učenja in situ.« *Andragoška spoznanja* 19 (3): 32–45.
- . 2021. *Učenje kroz sretanje generacija: međugeneracijsko učenje i (re)generacija zajednice*. Banja Luka: Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.
- Manguel, A. 1997. *A History of Reading*. London: Penguin.
- Maselj, B. 2022. »Najlepša avtobusna postaja je v Tomačevici.« *Delo*, 6. september. <https://www.delo.si/magazin/generacija-plus/najlepsa-avtobusna-postaja-je-v-tomacevici/>.
- McLaughlin, T. 2015. *Reading and the Body: The Physical Practice of Reading*. Basingstoke: Macmillan.
- Melucci, A. 2000. *Parole chiave*. Rim: Carocci.
- Merton, R. K. 1968. »The Matthew Effect in Science: The Reward and Communication Systems of Science Are Considered.« *Science* 159 (3810): 56–63.
- Mestna knjižnica Ljubljana. 2022. »Vsebinsko in finančno poročilo o izvajanju posebnih nalog osrednje območne knjižnice (Obrazec za poročanje): poročevalsko leto 2021.« https://www.mklj.si/wp-content/uploads/2022/03/Vsebinsko_in_financno_porocilo_OOK_MKL_2021-2.pdf.
- Mestna knjižnica Ljubljana. B. I. »Bralne skupine.« <https://www.mklj.si/bralne-skupine/>.
- Miall, D. S. 2006. »Empirical Approaches to Studying Literary Readers: The State of the Discipline.« *Book History* 9 (1): 291–311.
- Miyazaki, A., in H. Mori. 2020. »Frequent Karaoke Training Improves Frontal Executive Cognitive Skills, Tongue Pressure, and Respiratory Function in Elderly People: Pilot Study from a Randomized Controlled Trial.« *International Journal of Environmental Research and Public Health* 17 (4): 1459.
- Moody, H. R., in J. R. Sasser. 2015. *Aging: Concepts and Controversies*. Los Angeles, CA: Sage.

- Oatley, K. 2016. »Fiction: Simulation of Social Worlds.« *Trends in Cognitive Sciences* 20 (8): 618–628.
- Pearson, J. 2005. *Women's Reading in Britain 1750–1835: A Dangerous Recreation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pečjak, V. 2007. *Psihologija staranja*. Bled: Samozaložba.
- Radway, J. 1984. *Reading the Romance*. London: University of North Carolina.
- Raes, J. 2021. *Shared Reading: The Ultimate Therapy*. Tielt: Lanoo.
- Ramovš, J., ur. 2013. *Staranje v Sloveniji: raziskava o potrebah, zmožnostih in stališčih nad 50 let starih prebivalcev Slovenije*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka.
- . 2015. *Bralni dnevnik: priročnik za člane bralnih medgeneracijskih skupin*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka.
- Resman, S. 2016. *Smernice za oblikovanje storitev za starejše*. Ljubljana: Mestna knjižnica Ljubljana.
- Rowlands, M. 2010. *The New Science of the Mind: From Extended Mind to Embodied Phenomenology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rupar, P., A. Blatnik, M. Kovač in S. Rugelj. 2019. *Knjiga in bralci VI: bralna kultura in nakupovanje knjig v Sloveniji v letu 2019*. Ljubljana: UMco.
- Sadoski, M. 2018. »Reading Comprehension Is Embodied: Theoretical and Practical Considerations.« *Educational Psychology Review* 30 (2): 331–349.
- Schilhab, T., in S. Walker, ur. 2020. *The Materiality of Reading*. Aarhus: Aarhus University Press.
- Silverstein, M., in M. G. Parker. 2002. »Leisure Activities and Quality of Life among the Oldest Old in Sweden.« *Research in Aging* 24 (5): 528–547.
- Statistični urad Republike Slovenije. B. I. »Število in sestava prebivalstva.« <https://www.stat.si/statweb/Field/Index/17/104>
- Sutherland, J. 2014. *A Little History of Literature*. London: Yale University Press.
- Šter, D. 2021. »Dan spomina na mrtve: v 2020 je umrlo skoraj 17 % več prebivalcev Slovenije kot v 2019.« Statistični urad Republike Slovenije, 27. oktober. <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/9910>.
- Švab, B. 2013. »Spremljanje medijev in kulture.« V *Staranje v Sloveniji*, uredil J. Ramovš, 381–388. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka.
- Taylor, H. 2019. *Why Women Read Fiction: The Stories of Our Lives*. Oxford: Oxford University Press.
- The Reader. B. I. »The International Centre for Shared Reading.« <https://www.thereader.org.uk/visit-calderstones/international-centre-for-shared-reading/>.
- Vodlan, A. 2021. »Bralne navade starejših v domovih upokojencev.« Airbeletrina, 3. oktober. <http://www.airbeletrina.si/clanek/bralne-navade-starejsih-v-domovih-upokojencev>.
- Vogrinčič Čepič, A. 2008. *Družabno življenje romana: uveljavljanje branja v Angliji 18. stoletja*. Ljubljana: Studia humanitatis.

- . 2021. »Kako lahko zapeljujemo v branje skozi pogovor in poučevanje.« *Otrok in knjiga* 48 (112): 95–107.
- Wilson, M. 2002. »Six Views of Embodied Cognition.« *Psychonomic Bulletin and Review* 9 (4): 625–636.
- Wilson, R. S., P. A. Boyle, L. Yu, L. L. Barnes, J. A. Schneider in D. A. Bennett. 2013. »Life-Span Cognitive Activity, Neuropathologic Burden, and Cognitive Aging.« *Neurology* 81 (4): 314–321.

Reading Conversations with Older Adults as a Form of Learning, Storytelling and Bonding

The article discusses the importance of books and reading for the elderly and focuses on the meaning of reading conversation as a possible starting point for narrative learning and interpersonal bonding. The author refers to the reading interviews she has been conducting with the elderly and presents her findings that can be useful for the organisation of reading meetings and workshops. Further, she analyses the state of the art regarding libraries and organised reading in Slovenian retirement homes and describes some good practices of group reading interaction, especially the method of 'shared reading.' The conclusion addresses the practical challenges of arranging such reading sessions, especially in relation to the inclusion of different profiles. Again and again, participants turn out to be a fairly homogenous group with shared social background, level of education, class affiliation, and last but not least – gender. These social parameters are the ones determining leisure activities regardless of one's age, and in our endeavour for the well-being of the elderly we therefore need to be mindful of the inclusive welfare of all generations.

Keywords: the elderly, reading conversation, reading groups, narrative learning, the problem of continuity